

Cena Františka Palackého za rok 2012

Prof. PhDr. Josef Jařab, CSc.

Ještě stále myšlenka univerzity

Aniž si to možná plně uvědomili (a je možné, že si to někteří neuvědomili vůbec), pokusili se u nás v posledním čase politici, ale i někteří jedinci z akademické obce působící ve funkcích poradců, garantů či vládních a státních úředníků o radikální změnu pohledu na oblast vzdělávání, včetně vysokoškolského. Filozofická báze, z níž při svých úvahách o tzv. reformních krocích vycházeli, však výrazně protiččila filozofickému pohledu, který programově usiloval o společnost vzdělanou, humánní a svobodnou, intelektuálně i občansky gramotnou. Nejen akademická obec, ale i širší společnost vycítily, že chystané změny v oblasti školství mají podivnou příchuť, a po delší době se začalo opět hlasitě protestovat. Provokovat musel i podivně tajnůstkářský způsob přípravy těchto kroků, tedy nového zákona, kterému chyběla přímota a ochota k otevřené diskusi s těmi, jichž se týkal, to je nás všech. Je sice pravda, že protesty, zejména ty studentské, mohly mít různou bezprostřední motivaci, ale celkový pocit, že stát je na druhé straně a jde mu nejen o redukci finančních prostředků, tedy o další šetření na účet vzdělání, ale i o omezení důležité nezávislosti, tradičních hodnot a svobod spojených s tou jedinečnou evropskou institucí univerzity. Ten pocit sílil, byl správný a oprávněný. Ukázalo se až překvapivě, že citlivost v tomto směru je i více než dvě desetiletí po „sametové revoluci“ stále ještě živá. Že ještě nadále platí, že rozměr a hloubka svobody, jíž se můžeme těšit, nebo naopak těšit nemůžeme, začneme výrazněji vnímat, až když nám svobodu někdo začne brát. Což se chystalo.

Zvláště po skandálech kolem plzeňských práv se začaly kupodivu ozývat z politických kruhů hlasy volající po přísnější kontrole univerzit, požadavky útočící vlastně na samotnou podstatu ideje univerzity, jak ji svět zná od dob středověku, tedy jako instituci autonomní – samosprávnou a nezávislou, protože právě jako taková vždy nejlépe sloužila a slouží celé společnosti. Jakoby na objednávku, ten skandál někdo potřeboval. Veřejnost vnímala plzeňskou kauzu spíše jako další z politických nehod, na něž je naše politická scéna v nejnovější době mimořádně bohatá, ale její průběh a pokračování až do rozhodnutí ministra školství nerespektovat a přímo ignorovat odborný názor akreditační komise potvrdil, že jde o věc daleko zásadnější, a tedy vážnější. Krátkozrakost

některých aktérů, korupce, cynismus a arogance moci směřují totiž k popření samotné myšlenky univerzity a jejího společenského poslání. Odchod zmateného ministra samozřejmě nic nevyřešil a je třeba si uvědomit, že hrozba reformních kroků tu i nadále trvá a jejich prosazení by znamenalo nevratné změny.

Během protestních demonstrací a vzrušených debat kolem politického a lobbistického jmenování správních rad, zavedení školného, finanční pomoci studentům, která by byla spíše další nabídkou bankám, či nutnosti diverzifikace škol, se nám musela vrátet i otázka, zda jsme nepostupovali při ustavování nových vysokých škol, a to veřejných i soukromých, příliš neuváženě. Budeme vůbec ještě schopni v četném a nepřehledném poli našich vysokých škol užitečně diverzifikovat? Můžeme se k tomu vůbec odhodlat? A přitom je zřejmé, že právě diverzifikace je nezbytná, ať už k ní dojde jakkoliv. Je nesporné, slyšíme, že mezi rozhodujícími kritérii bude muset být kvalita škol. Ale jak ji budeme určovat a jsme vůbec schopni (a možná i ochotni) ji posuzovat? To zůstává kriticky otevřené.

Vnucuje se možná otázka, proč vymýšlet něco už nejen dávno vymyšleného, ale i někde jinde vyzkoušeného? Jistě se můžeme poučit v jiných zemích, což jsme nejspíše měli učinit už při překotném zakládání řady nových vysokých škol, ale tuto možnost jsme už nejspíše nenávratně minuli. Prázdná, zelená louka ani opuštěná budova po OV KSČ prostě nejsou dostatečné garance pro založení nové univerzity, i když si to mnozí po roce 1989 mysleli. I v historii univerzity, a vlastně na jejím samém začátku, byla rozhodující existence společenství učitelů a studentů (*universitas magistrorum et scholarium*), a takové společenství, zejména kvalitní, nevzniká přes noc ani na povel či přání, potřebuje čas a odevzdané úsilí.

Když si roku 1988 v Bologni připomínali 900 let existence univerzity v jejich městě, ale i univerzitní historii v evropském kontextu poté, co se kontinent shodl, že ta bolognská byla první, museli se sklonit před odolností, výkonností a efektivností této instituce na její nejednoduché, ale impozantní cestě za věděním o světě, v němž žijeme, i o nás samých. Univerzity, i když někdy narazily i na omezenost a obavy či žárlivost mocných, potvrdily a potvrzují, že jsou nositelkami vzdělanosti a – když odhlédneme od menších peripetií – nositelkami evropského humanismu.

V hluboké víře v plodnou budoucnost instituce univerzity sepsala skupina moudrých mužů (tehdy opravdu jen šest či sedm mužů) dokument, který nazvali *Magna Charta Universitatum*. Text zopakovat, co se zdálo, že v definici univerzity nemůže chybět a leží v srdci její existence. Na základě dobrých, ale i těch velmi nedobrych historických zkušeností formuloval dokument některé základní principy, které dělaly univerzitu pravou univerzitou, a 430 rektorů shromážděných v Bologni svými podpisy znění dokumentu stvrdilo a podpořilo. Od té doby se každý podzim připojují další desítky z celého světa a byla mezi nimi i Univerzita Palackého.

Podobně jako Závěrečný akt z helsinské konference KBSE roku 1975, který překvapivě podepsali představitelé západního i východního, tehdy ještě jasně rozděleného, světa, což povzbudilo k aktivitě disidentské iniciativy, včetně naší Charty 77, stala se *Magna Charta Universitatum* také významným politickým aktem a probudila jedince v nesvobodném světě přinejmenším k přemýšlení. Pokud se o existenci dokumentu vůbec dozvěděli. Za naše vysoké školy Chartu podepsal tehdejší rektor Univerzity Karlovy, aniž se jistě trápil úvahami, jak bude základní principy univerzity po návratu do Prahy prosazovat. Když ovšem Bolognská univerzita v souladu s vůlí konfrontovat názory, aby bylo možné se dobrat pravdy, pozvala k přednášce a převzetí čestného doktorátu Alexandra Dubčeka, začal totalitní tanec. Rostoucí tlaky zvenčí i zevnitř nakonec donutily naše úřady Dubčekovi cestu do Itálie povolit a umožnit mu tak, aby se jako laureát spolu s rektorem univerzity, Fabio Roversi Monacem, mimochodem čestným členem olomoucké akademické obce, při slavnostním aktu manifestačně shodli v cit vání základních myšlenek Charty, včetně požadavku, aby bádání a výuka na univerzitách byly „morálně a intelektuálně nezávislé na jakékoliv politické a ekonomické moci“. To byla slova, která pro náš svět musela v roce 1988 znít ještě jako ideologický blud nebo drzá provokace.

A pak přišel Listopad 1989 a není jistě od věci připomenout si, že hybnou silou událostí byli především studenti, o nichž si jistě i tehdejší vrchnost myslela, že jsou parazity na těle společnosti, konkrétně dělnické třídy, družstevních rolníků a pracující inteligence. Že by se společenská role studentů ani se změnami režimů neměnila, můžeme se udiveně ptát i dnes.

Ale dovolte, abych připomenul něco ze samotných počátků procesu, který jsme nazvali transformací univerzit a našeho školství, včetně toho vysokého, a tedy i naší univerzity. Ten proces ještě není u konce, ale zdá se nám, že zásahy,

v intencích Bílé knihy o vzdělání, míří většinou jiným, ne-li opačným směrem, než mířily dosavadní transformační kroky naše.

Číst slova Charty a svobodně o nich přemýšlet byl zážitek zcela nový a samozřejmě inspirující; stejně tak působily po revoluci všechny kontakty se zahraničím, což byly třeba návštěvy a nabídky ke spolupráci, které přicházely i od členů emigrantské Společnosti pro vědu a umění, ale i z řady univerzit a asociací vysokých škol z USA, z Velké Británie, Rakouska, Francie a dalších zemí. Brzy přišla pozvánka k diskusím o aktuálních problémech univerzit na obou stranách Atlantiku v projektu nazvaném Transatlantský dialog, který byl stejně přínosný, jako bývají pro prvňáčky úvodní hodiny s opravdu dobrou a zkušenou učitelkou. Následovaly konference evropských rektorů (v roce 1996 dokonce u nás v Olomouci), kde jsme si museli uvědomit, že některé problémy vysokoškolského studia nejsou jenom naše, to znamená právě osvobozených zemí Východního bloku, ale že tu jsou a budou i problémy, které budeme muset řešit i spolu s těmi šťastnějšími zeměmi Evropy a světa. Jedním z nich byl radikální nárůst vysokoškolských studentů a s tím související problémy, respektive úkoly, abychom všechno nevníмали se svráštěným čelem, když by vlastně mělo stačit vzít rozum do hrsti. Hlavně by to bylo při hledání řešení užitečnější.

Myslím, že v roce 1989 a následujícím, jsme věděli lépe, co nechceme, než co chceme, ale hlavně jsme museli vymyslet, jak toho, co chceme, můžeme dosáhnout. Určitě už jsme nechtěli být řízeni z pozic CZV KSČ, ale ani žádné jiné politické strany, a tím méně z jejich zvláštních oddělení. To se podařilo dostat i do nového vysokoškolského zákona, ale jak se později ukázalo, možná jsme s politickými stranami a jejich vlivem odstranili z univerzitní půdy i možnosti konat politické debaty, v nichž by studenti měli jistě být kvalifikovanými účastníky, protože je důležité, aby i v době, kdy jejich hlavním posláním je studovat, nepřestali být občany akademické obce i společnosti mimo kampus.

Začali jsme už během listopadových dnů experimentovat s akademickou demokracií – ustavili jsme senáty, které zvolily děkany a rektora. Po odlivu revoluční nálady se začaly ozývat hlasy, že je třeba zredukovat zastoupení studentů v samosprávních orgánech univerzity, že by studenti neměli volit akademické funkcionáře a rozhodovat o rozpočtu. Argumentem byl údajný opadávající zájem studentů o univerzitní autonomii. Osobně se domnívám, že by to bylo rozhodnutí neopodstatněné a špatné. Spíše by bylo zapotřebí uvažovat o

tom, jak studentskou obec, ale vlastně i celou akademickou obec, motivovat k výraznější účasti na univerzitní demokracii.

Vzpomínám, že jsme po Listopadu mluvili hlasitě o akademických svobodách, aniž jsme si uměli do hloubky představit, co tím vlastně máme na mysli. Nebylo těžké v revoluční atmosféře dojít k závěru, že škola nebude potřebovat Ústav marxismu-leninismu, který ostatně nepotřebovala nikdy. Tak jsme se rozhodli jej zrušit. To byl ovšem úkol daleko snadnější, než třeba opět zřídit po letech na Filozofické fakultě chybějící katedru filozofie.

Trvalo také delší chvíli, než jsme si uvědomili, že bývalý režim nám zanechal i jiná neblahá dědictví, která nebyla tak snadno ideologicky rozeznatelná jako přímo symbolické monstrum právě zrušeného ústavu. Byl to třeba studentský rozvrh, který mnohdy vykazoval více než čtyřicet hodin organizované (většinou povinné) výuky, a navíc pro muže vojenskou přípravu. Studenti tak neměli čas na vlastní studium, ani k tomu nebyli oficiálně nijak vedeni. Zprv se studovalo ze schválených skript a zadruhé přístup k jiným informacím byl velmi omezený, pokud vůbec existoval a pokud jej studenti byli připraveni vyhledávat.

Vzpomínám, že redukce počtu organizovaných výukových hodin vyvolala mezi některými učiteli značnou debatu, v níž se argumentovalo dokonce nebezpečím snižování kvality studia.

Bylo ovšem logické, že po snížení počtu hodin povinných přednášek musel následovat otevřenější přístup k informacím, což vedlo k myšlence založení univerzitní knihovny, která by svezla na otevřené policičky většinou málo – pokud vůbec – dostupné knihovny z kateder všech fakult do právě získané budovy Zbrojnice. Knihovna se studovnou měla být otevřena nejen po večerech, ale i o víkendech, aby se olomoucká vysoká škola změnila z instituce dojíždějící na univerzitu vskutku dělnou a studující. Informační centrum, které kromě knihovny obsáhlo i vydavatelství a počítačové středisko, nám záviděli knihovníci a informatici z celé republiky i ze zahraničí. A já doufám, že se univerzita postará o to, aby sloužily všechny jeho části i dalším generacím studentů co nejlépe. A pokud možno bez časových omezení i za přispění studentů jako mnohde ve světě.

V roce 1989 byly počítačová vybavenost a gramotnost na univerzitě prakticky nulové a velmi omezená byla schopnost členů akademické obce komunikovat v cizím jazyce. I to bylo dědictví minulosti. Tu je ale možno za poslední dvě desetiletí konstatovat až zázračný posun. Současná komputelizace univerzity je

totiž srovnatelná s univerzitami zahraničními, o čemž se nám za Listopadu ani nesnilo. Dokumentární film ze dnů listopadové revoluce, kde jsou jedním z protagonistů revolučního děje psací stroje, působí dnes jako záběry z jiné planety. A také se znalostmi jazyků, zvláště angličtiny, členové akademické obce výrazně pohnuli, většinou z vlastní píše, ale také zásluhou zahraničních stáží a pobytů. A neměli bychom zapomínat ani na další cizí jazyky, jimiž mluví Evropa, zejména naši bezprostřední sousedé, ale i širší svět.

Internacionalizace, mezinárodní spolupráce učitelů a studentů a výměna vědeckých výsledků – to vše jsou významní, přímo katalyzační činitelé procesu naší transformace. Poznávání rozdílů ve způsobu práce rozšiřovalo našim lidem obzory a troufám si říci, že jedním z významných výsledků, který srovnání metod práce přineslo a který si mezinárodní spolupráce na nás mnohdy přímo vynutila, byl postupný přechod od autoritativního profesorského přednášení od katedry k aktivnějšímu a diskusnímu učení, přechod od aktu vyučování (teaching) k procesu učení (learning) – jak to precizně vyjadřuje angličtina.

Větší studentské mezinárodní výměny a realizace projektu Merrillových stipendistů vedly k vědomějšímu využívání zahraničních studijních pobytů, k ranému experimentování s kreditním systémem, a tedy k větší zodpovědnosti studentů za vlastní volbu a rozhodování při spolutvorbě jejich studijních programů.

Srazy tak zvaných Merrillových dětí, při občasných návštěvách starého pána, kterého nám vskutku po revoluci seslalo samo nebe (skoro tři stovky našich studentů strávily po roce na amerických univerzitách), jsou dojemné a naplňují hrдостí nejen jeho, ale i nás, kteří jsme se na přípravě a realizaci programu podíleli. A je vidět, že účastníci programu jsou americkým pobytem vděčně – a jak říkají – na celý život poznačeni a obohaceni. Dozvídám se, že někteří z merrillových stipendistů uvažují o založení jakési asociace-nadace, což by jistě byl krok u nás zatím ne příliš běžný, ale hodný uznání.

Studium textu *Charty Universitatum*, ale i naše transformační kroky nás opakovaně vedly k úvahám o tom základním – o samé ideji univerzity. Odpověď, kterou si dal v polovině devatenáctého století v souhrnu přednášek, a následně v knize *The Idea of a University* anglický teolog, představitel oxfordského hnutí a zakladatel univerzity v Dublinu John Henry Newman, konkrétně, že univerzita je účelem sama o sobě a cílem její činnosti a existence je samotný proces poznávání (knowledge its own end), se může zdát v moderní

či dokonce postmoderní době už příliš omezující, a tedy jakoby z jiného světa. Ale není tomu tak. Vždyť i v Newmanově době se svět měnil, průmyslová revoluce také směřovala k praktičtějšímu myšlení. A přesto Newman šel pro inspiraci až do antiky a stavěl na Aristotelově přesvědčení, že pro každého člověka je přirozené chtít vědět a poznávat. Snad se tato vlastnost z lidstva ještě zcela nevytratila!

Už i Newman vybízel k tomu, abychom rozlišovali mezi znalostí a informací: zatímco informace jsou fakta, která odpovídají na „co“, znalosti zahrnují celý proces poznávání, tedy i „jak“ jsme k poznatku došli. Ten rozdíl samozřejmě předpokládá různý metodologický postup učení a zkoumání a otevírá se vlastně složitějšímu, modernějšímu, ale v zásadě zase ne tak odlišnému chápání ideje univerzity, s níž přišel už na počátku Newmanova století Wilhelm von Humboldt, otec myšlenky univerzity, kde jsou nerozlučně spojeny vyučování a vědecké bádání. Magna Charta připomíná, že ona jednota výuky a bádání má bránit tomu, aby univerzity „nepokulhávaly za měnicími se potřebami a požadavky společnosti“. A tady se ale vtírá otázka, zda povinností a posláním univerzity není v souladu s vývojem poznání ovlivňovat a formovat ony měnicí se potřeby společnosti. Do jaké míry má univerzita pouze přijímat požadavky a někdy i diktát praxe a trhu práce a nakolik se může a vlastně má a dokonce musí podílet na směřování celé společnosti i formování jejích požadavků a potřeb. Tady někde chybí ten spojovací článek v myšlení a argumentaci těch ekonomů a politiků, kteří nejsou schopni a ochotni přijmout rozdíl mezi cenou a hodnotu čehokoliv, a proto tvrdí, že vzdělání je pouze soukromý statek, soukromá investice každého jednotlivce do trhu práce, což je život sám. Omezenost takovýchto názorů není jen v tom, že neodpovídají z mnoha důvodů pravdě, ale zabraňují vytvoření jakési souhlasné dohody mezi akademickou obcí a společností, že si obě komunity mohou být vzájemně prospěšné, jak potvrzují dějiny mnoha národů a naší civilizace. A navíc, že si mohou být navzájem nejprospěšnější za určitých, historicky potvrzených podmínek. Taková tichá společenská smlouva může být založena jen na vzájemné důvěře obou stran, z čehož vyplývá, že je možné a možná i nutné ji – jako všechno ostatní, co má dávat smysl – prověřovat, případně ji i upravovat či měnit. Je pravda, že historicky vzato poskytuje společnost akademické obci a jejím institucím jistá privilegia, k nimž bezesporu patří akademické svobody a právo na autonomii. Jako odpověď na tato privilegia přichází a musí přicházet odpovědné jednání akademické obce a nabídka výsledků bádání a jejich šíření v celé společnosti.

Z osobní zkušenosti jsem poznal rozdíl mezi myšlením politiků a vědců a učitelů. Jsou u většiny bytostně odlišná. U těch prvních je myšlenkový rytmus až příliš často dán cyklem volebních období. Reakce na podněty jsou rychlé, okamžitě viditelné, většinou ale také krátkozraké. My z akademické obce víme, že s výměnou vlád a parlamentů se nemění svět.

My jsme tu na univerzitě proto, abychom ten svět mimo nás i v nás poznávali, zkoumali a předávali svá poznání dál. Ku prospěchu svému a všech ostatních. Případně i těch politiků.

V souladu s Newmanem, Humboldtem a dalšími, kteří měli co říct k poznávání a k myšlence univerzity by bylo asi na závěr vhodné připomenout význam filozofie; nejenom jako vědecké disciplíny, ale jako postoje k tomu trvale zkoumanému světu, což vlastně neznamená nic jiného než neustálé kladení otázek, hledání smyslu toho, co děláme. A tady je jedna dosti znepokojující odpověď přicházející z tábora politiků usilujících o reformu vysokých škol – že prý našim hlavním cílem je zvýšit naši konkurenceschopnost. Ale větší schopnosti konkurence budete muset dosáhnout s daleko menšími prostředky, než jaké máte k dispozici dnes, dodává premiér současné vlády. Nejenže to trochu připomíná staré heslo o dohánění a předhánění světa, který se nám už zcela ztrácel za obzorem našeho vnímání, ale nutí nás to zamyslet se nad tím, zda je takto vůbec možné a nutné definovat cíl našeho vzdělávacího systému. V době, kdy se rozšiřuje společný evropský vzdělávací prostor s programy, jako jsou Erasmus a Copernicus, Leonardo a četné granty ESF. Neměli bychom si jako cíl stanovit spíše naši *schopnost kooperace*, což by asi měnilo některé priority našeho myšlení a chování?

Ostatně i to, co vnímáme jako problémy my doma, vnímají podobně i v jiných zemích. A možná budeme muset ledaco přizpůsobit myšlence být co nejužitečnější sami sobě i těm, s nimiž chceme do budoucna na poli vzdělávání a vědeckého bádání spolupracovat. Náš svět se dále rozšiřuje a my bychom do něj měli vstupovat sebevědomě, ale i s pokorou. Oboje je možné skloubit, protože takové spojení dává z hlediska filozofického a lidského docela dobrý, nadějný smysl.

Ještě bych rád ze srdce poděkoval své *almae matris* a oběma městům spojeným se jménem Františka Palackého za udělení této významné ceny a olomoucké univerzitě přeji do příštího jubilejního roku a historické budoucnosti vše, co se univerzitám vždycky přávalo – *vivat, crescat, floreat!*